

## თეიმურაზ გვანცელაძე

### სახელმწიფო ენები საქართველოში (ქართული ენა, აფხაზური ენა): პრობლემები და პერსპექტივები

საქართველოს კონსტიტუციის მე-8 მუხლის თანახმად, “საქართველოს სახელმწიფო ენა არის ქართული, ხოლო აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში აგრეთვე - აფხაზური“. ეს იურიდიული სტატუსი თავისთავად განაპირობებს იმ აუცილებელ ვალდებულებებს, რაც ქართული სახელმწიფოს წინაშე ავტომატურად წარმოიშობა ამ ორი ენის მიმართ.

მართალია, ქართული და აფხაზური ერთმანეთის მონათესავე ენებია, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ისინი მაინც განსხვავდებიან არა მარტო ფონემატურ-ფონეტიკური, გრამატიკული და ლექსიკური სტრუქტურით, არამედ ფუნქციონირების მასშტაბებით, წერილობითი ტრადიციის ხანგრძლივობით, სამწიგნობრო ფუნქციის შესასრულებლად აუცილებელი კომპონენტებითა და თუნდაც მოსახლეობის დამოკიდებულებით მათ მიმართ.

ქართული ენა მსოფლიოს ერთ-ერთი უძველესი სამწიგნობრო ენაა: მასზე დამწერლობა დოკუმენტირებულია არა უგვიანეს V საუკუნის პირველი ნახევრისა, ხოლო აფხაზურ ენაზე დამწერლობა მხოლოდ 1862 წელს შეიქმნა;

ქართულ სამწიგნობრო ენას, ღვთის ნებით, უპირატესად წილად ხვდა არსებობა და ფუნქციონირება კულტურულად განვითარებული დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოს ფარგლებში. მეტიც, ქართული ტრადიციის თანახმად, თვით ერთიანი ეროვნული სახელმწიფოს შექმნა ძვ.წ. III საუკუნეში მეფე ფარნავაზის ბრძნული გადაწყვეტილებით პირდაპირ დაუკავშირდა ენობრივ საკითხს — ერთიან სახელმწიფოს ჰაერით სჭირდებოდა ერის გამაერთიანებელი ისეთი მძლავრი იარაღი, როგორიცაა ზოგადეროვნული სახელმწიფო ენა, რის გათვალისწინებითაც გააბატონა ქართული ენა მეფე ფარნავაზმა მთელი ქვეყნის მასშტაბით. აფხაზებს (აფსუებს) კი საკუთარი სახელმწიფო არასოდეს ჰქონიათ და საჭიროების შემთხვევაში წერისათვის იყენებდნენ სხვის სამწიგნობრო ენას: ჯერ ქართულს, შემდგომ თურქულსაც, მოგვიანებით რუსულსაც;

მინიმუმ 1600-წლიანი ისტორიის მქონე ქართულმა სამწიგნობრო ენამ განვითარების ვრცელი გზა გამოიარა. ამ დროის განმავლობაში მან გაიღრმავა/ შეიძინა კულტურულად დაწინაურებული ენის ყველა თვისება: სხვადასხვა შინაარსის სათქმელის გამოხატვის განსხვავებული ხერხები და ატრიბუტები (სტილური ვარიანტები) და საშუალებანი (ძირითადი და დამხმარე ორიგინალური ლექსიკა, ნეოლოგიზმები, სპეციალური ტერმინოლოგია, ნასესხობანი).

აფხაზურ სამწიგნობრო ენას კი არსებობის 150 წლის განმავლობაში დღემდე მუდამ არახელსაყრელ პირობებში უხდება ფუნქციონირება. ცარიზმის დროს მის ფუნქციად განისაზღვრა, ერთი მხრივ, რუსული ენის შესათვისებელი დამხმარე საშუალების როლის შესრულება, მეორე მხრივ კი აფხაზთა კულტურული ცხოვრებიდან ქართული სამწიგნობრო ენის განდევნა და ამ უკანასკნელის ადგილას რუსული ენის დამკვიდრება აფხაზი ხალხის საბოლოო გარუსების მისაღწევად. სამწუხაროდ, ეს ფუნქციები აფხაზურ ენას დღემდე შემორჩა.

სახელმწიფო ენის იურიდიული სტატუსი არც ქართულ და არც აფხაზურ ენებს საქართველოში საბჭოთა რეჟიმის დამყარებამდე ოფიციალურად არასოდეს ჰქონიათ, მაგრამ წარსულში, როცა საქართველო დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო, ან არსებობდა ასევე დამოუკიდებელი ქართული სამეფოები, ქართული ენა მაინც წარმატებით ასრულებდა სახელმწიფო ენის ფუნქციას: იგი იყო ოფიციალური საქმისწარმოების, განათლების, ღვთისმსახურებისა და კულტურის ენა, აგრეთვე კავკასიის მასშტაბით გამოიყენებოდა ეროვნებათშორის ურთიერთობის ენადაც. ბუნებრივია, ასეთი ფართო ფუნქციები განაპირობებდა ქართული ენის მაღალ პრესტიჟსაც როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე ზოგადკავკასიური მასშტაბით. იგივე მიზეზი განაპირობებდა ქართული ენის ცოდნის მოთხოვნილებას უდამწერლობო დედაენაზე მოლაპარაკე აფხაზთა შორისაც.

სახელმწიფო ენის სტატუსი ქართულ და აფხაზურ ენებს ოფიციალურად მიენიჭა საქართველოში საბჭოთა რეჟიმის დამყარების შემდეგ, მაგრამ რეალურად ამ სტატუსიდან გამომდინარე ფუნქციებს ეს ენები მეტ-ნაკლები სხვაობით ასრულებდნენ. კერძოდ:

იმის გამო, რომ ქართული ენა საბჭოთა კავშირის “დამფუძნებელი” ერთ-ერთი მოკავშირე რესპუბლიკის სახელმწიფო ენას წარმოადგენდა, მას უფრო მეტი უფლებებიც ჰქონდა, ვიდრე აფხაზურს, რომელიც ბევრად ნაკლები სტატუსის მქონე, მოკავშირე რესპუბლიკის შემადგენლობაში შემავალი ავტონომიური რესპუბლიკის სახელმწიფო ენად ითვლებოდა. 1921-1930 წლებში, ე.ი. მაშინაც კი, როცა აფხაზეთს სრულიად უსაფუძვლოდ ჰქონდა მინიჭებული ხელშეკრულებითი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სტატუსი, აფხაზური ენა მოკლებული იყო სახელმწიფო ენის ფუნქციების შესრულების შესაძლებლობას იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ საბჭოთა რეჟიმის დამყარებისას აფხაზური ენისათვის დამწერლობის შექმნის დღიდან გასული იყო სულ რაღაც 57 წელი:

— აფხაზი მოსახლეობის უმრავლესობა ჯერ კიდევ წერა-კითხვის უცოდინარი იყო და აფხაზურ ენაზე მხოლოდ ამ დროისათვის

იწყებოდა საყოველთაო სასკოლო განათლება;

- დედაენაზე სწავლება ხდებოდა მხოლოდ დაწყებით კლასებში;
- დისციპლინათა უმრავლესობაში არ არსებობდა სასკოლო სახელმძღვანელოები;
- არ იყო დადგენილი აფხაზური სამწიგნობრო ენის ნორმები;
- არ არსებობდა სპეციალური ტერმინოლოგია;
- არ არსებობდა თარგმნითი და ნორმატიული ლექსიკონები;
- ძალზე მცირე იყო უმაღლესი განათლების მქონე სპეციალისტების რაოდენობა. მათ შორის არ მოღვაწეობდა არცერთი პროფესიონალი ენათმეცნიერი;
- მასწავლებელთა უმრავლესობას არ ჰქონდა საშუალო განათლებაც კი;
- მოსახლეობის თვალში აფხაზური ენა არ სარგებლობდა პრესტიჟით და ა.შ.

ვითარება მცირედ შეიცვალა მომდევნო ეტაპებზე:

- იბეჭდებოდა აფხაზურენოვანი წიგნები, მათ შორის სასკოლო სახელმძღვანელოებიც (გარდა საბუნებისმეტყველო და ტექნიკური დისციპლინების სახელმძღვანელოებისა);
- გაჩნდნენ მასწავლებლები, მწერლები, ჟურნალისტები, მეცნიერები;
- 1932 წელს დაარსებულ სოხუმის პედაგოგიურ ინსტიტუტში (1978 წლიდან ეწოდა აფხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი) მზადდებოდნენ სკოლის მასწავლებლები;

მიუხედავად ამ ცვლილებებისა, ენობრივი პოლიტიკა იგივე დარჩა: აფხაზ მოსწავლეს არ ჰქონდა საშუალება, დედაენაზე მიეღო განათლება სკოლის მე-4 კლასის ზემოთ, რაც სწირავდა მას გასარუსებლად.

- დღეს, როცა აფხაზეთი რეალურად ოკუპირებულია რუსეთის ფედერაციის მიერ, მაგრამ მსოფლიოს თვალის ასახვევად მას დამოუკიდებელი სახელმწიფოს“ უწოდებენ, დამოკიდებულება აფხაზური ენისადმი რეგიონში პრაქტიკულად არ შეცვლილა. თუმცა საქმის რეალურ არსში ჩაუხედავ კაცს შეიძლება მოეჩვენოს, რომ ამჟამინდელ აფხაზეთში გადაწყვეტილია აფხაზური ენის იურიდიული სტატუსისა და ფუნქციონირების საკითხები. კერძოდ, აფხაზეთის საოკუპაციო რეჟიმის მიერ 1994 წლის 26 ნოემბრის ე.წ. კონსტიტუციაში რეგიონის სახელმწიფო ენად გამოცხადებულია აფხაზური, ხოლო ამ ენასთან ერთად სახელმწიფო დაწესებულებათა ენად დასახელებულია რუსულიც (მუხლი 6), რაც ფაქტობრივად აფხაზური ენის სტატუსის დამცრობას უდრის შემდეგ მიზეზთა გამო:
- აფხაზურ ენას პრაქტიკულად ვერ ფლობს რეგიონის არამცთუ არააფხაზური მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა, არამედ თვით აფხაზი მოსახლეობის დიდი ნაწილიც კი;
  - მანკიერი საგანმანათლებლო სისტემის ფუნქციონირება ხელს

უწყობს აფხაზური ენის, როგორც დედაენის, მცოდნეთა რაოდენობის განუხრელ კლებას და აფხაზური მოსახლეობის რუსიფიკაციას;

— ე.წ. საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ორგანოები არ/ვერ ახერხებენ აფხაზური ენის გამოყენებას ოფიციალური საქმისწარმოების სფეროში;

— რეგიონის მოსახლეობა აფხაზურ ენას არ მიიჩნევს პრესტიჟულ ენად და ამჯობინებს შვილების აღზრდას რუსულ ენაზე, რათა უზრუნველყონ მომავალი თაობის კარიერა და პირადი კეთილდღეობა;

— რეგიონის მოსახლეობის მიერ აფხაზური ენა არ განიხილება არც ეროვნებათშორის ურთიერთობის, მეცნიერებისა და კულტურის ენად;

— საოკუპაციო რეჟიმი ანგარიშს უწყევს რუსეთის ფედერაციის შიშს იმის გამო, რომ აფხაზეთში აფხაზური ენის ფუნქციონირების სფეროთა გაფართოებამ, შესაძლოა, ჯაჭვური რეაქცია გამოიწვიოს რუსეთის ფედერაციის სუბიექტთა (რესპუბლიკების) ავტოქტონ მოსახლეობაში და წარმოიქმნას საფრთხე ამ სუბიექტთა სატიტულო ეთნოსების მხრიდან მათი დედაენების უფლებების რეალური გაფართოების მოთხოვნისა და ა.შ.

ერთი შეხედვით, საქართველოს კონსტიტუცია ქვეყნის ხელისუფლებასა და რეგიონის ფარგლებს გარეთ (მდინარე ენგურის გამოღმა) არსებულ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ მოსახლეობას არ ავალდებულებს აფხაზური ენის ფუნქციონირების უზრუნველყოფას, მაგრამ თუ საკითხს გულდასმით გავაანალიზებთ, დავრწმუნდებით, რომ როგორც საქართველოს ხელისუფლება, ისე ქვეყნის მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი ელემენტარულად ვალდებულია, უზრუნველყოს აფხაზური ენის ფუნქციონირება, იცოდეს ეს ენა და იყენებდეს მას ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში, კერძოდ:

1. მოქმედი კონსტიტუციიდან გამომდინარე, საქართველოს უმაღლესი საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების ორგანოები მოვალენი არიან გამოაქვეყნონ კანონები, ნორმატიული დოკუმენტები და მათი განმარტებანი ქვეყნის იურიდიულ სივრცეში შემავალი რეგიონის მეორე სახელმწიფო ენაზე, აფხაზურზე, რათა ქართულის არმცოდნე დაინტერესებულ აფხაზ მოქალაქეებს, ან აფხაზური ენის მცოდნე სხვა ეროვნების პირებს ჰქონდეთ კონსტიტუციით გარანტირებული პირობები სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მიღებისა;

2. ქვეყნის დედაქალაქში მოქმედი სახელმწიფო ბიუჯეტიდან დაფინანსებული მასობრივი ინფორმაციის საშუალებანი (ტელევიზიები, რადიოსადგურები, ბეჭდური და ელექტრონული პრესა, საინფორმაციო სააგენტოები) მოვალენი არიან, ყოველდღიურად მიაწოდონ აფხაზურენოვან მოსახლეობას

ინფორმაცია ქვეყანაში მიმდინარე პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული, სპორტული და სხვა სახის მოვლენების, აგრეთვე სამართლებრივი სიახლეების შესახებ;

3. საქართველოს პარლამენტში, აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის უმაღლეს საბჭოში, ქვეყნისა და რეგიონის მთავრობაში, სამინისტროებსა და უწყებებში უნდა მუშაობდნენ მთარგმნელ-თარგმნები, რომელთა მოვალეობა იქნება ახალი ნორმატიული დოკუმენტების ოპერატიულად მაღალ დონეზე თარგმნა და გამოქვეყნება აფხაზურ ენაზე;

4. ხელისუფლების სხვადასხვა ორგანოს უნდა ჰყავდეს პროფესიონალი ანალიტიკოსები და ექსპერტები, რომლებსაც ეცოდინებათ აფხაზური ეთნოფსიქოლოგია, მუდმივად გააანალიზებენ აფხაზურ-ქართულ ურთიერთობებს სხვადასხვა ასპექტით და შეიმუშავენ რეკომენდაციებს ამ ურთიერთობათა მოსაწესრიგებლად;

5. განსაკუთრებულ ყურადღებას მოითხოვს აფხაზური ენის მაღალ დონეზე მცოდნე კვალიფიციურ სპეციალისტთა, კერძოდ, ენათმეცნიერთა, მთარგმნელ-თარგმანთა, ფოლკლორისტთა, ლიტერატურათმცოდნეთა, ეთნოლოგთა, ისტორიკოსთა, პოლიტოლოგთა, კონფლიქტოლოგთა მომზადება ქვეყნის წამყვან უნივერსიტეტებში (ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში...), სადაც პარალელურად უნდა დაარსდეს ახალი აფხაზოლოგიური სამეცნიერო-სასწავლო სტრუქტურები (ინსტიტუტები, ცენტრები), ან განმტკიცდეს აქამდე არსებული ამგვარი ერთეულები და მათი ნორმალური ფუნქციონირებისათვის შეიქმნას სათანადო ფინანსური და მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა;

6. სახელმწიფოს დაკვეთით სისტემატურად უნდა მომზადდნენ აფხაზური ენისა და ლიტერატურის პედაგოგები, რომლებიც დასაქმდებიან არა მარტო აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლებისა და კულტურის სამინისტროს დაქვემდებარებაში მყოფ საჯარო სკოლებში, არამედ იმ სკოლებშიც, რომლებშიც მოსწავლეთა და მშობელთა სურვილით შემოღებული იქნება აფხაზური ენისა და ლიტერატურის სწავლება. მაგალითად, ამგვარი სურვილი არაერთგზის გამოუთქვამთ თბილისის, რუსთავის, ქუთაისის, ზუგდიდის, ფოთისა და ბათუმის ზოგ სკოლაში. აფხაზეთში მცხოვრებ აფხაზთა შორის განსაკუთრებულ დაინტერესებას იწვევს ბათუმსა და მის მიმდებარე სოფლებში მცხოვრები აფხაზი ბავშვებისათვის დედაენის სწავლების საკითხი და თუ საქართველოს ხელისუფლება ამ მიმართულებით გადადგამს პრაქტიკულ ნაბიჯებს, ეს უდავოდ აღქმული იქნება როგორც კეთილი ნება აფხაზური ენისა და იდენტობის გადასარჩენად;

7. დიდი მნიშვნელობა ექნება საქართველოს საპატრიარქოს

მხრიდან აფხაზური ენის მცოდნე თუნდაც რამდენიმე სასულიერო პირის მომზადებას, რომლებიც ღვთისმსახურებაში გამოიყენებდნენ ამ ენას, რაც უდავოდ მოწონებით იქნებოდა მიღებული აფხაზური მრევლის მხრიდან;

8. განსაკუთრებულ ყურადღებას მოითხოვს სხვადასხვა დონისა და მოცულობის აფხაზურ-ქართული და ქართულ-აფხაზური ლექსიკონების, აფხაზურენოვანი სასკოლო და საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოების, ცნობარებისა და სასაუბროების შედგენა-გამოცემის უზრუნველყოფა სახელმწიფოს მხრიდან;

9. უნდა განისაზღვროს აფხაზურ ენაში კომპეტენციის დონეები იმ პირთათვის, ვისაც სურს აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის სახელმწიფო სტრუქტურებში საჯარო მოხელეებად მუშაობა, შეიქმნას პირობები მათთვის აფხაზური ენის სწავლების უზრუნველსაყოფად, დადგინდეს ვადები აფხაზური ენის მცოდნე კადრების მოსამზადებლად;

10. განსაკუთრებულ ყურადღებას მოითხოვს ორენოვანი (ქართლ-აფხაზური) საბავშვო წიგნების გამოცემა, რომელთა გამოყენებით შესაძლებელია აფხაზეთში ქართული ენის პოზიციების გამყარება და ა.შ.

ვფიქრობთ, თუ ეს საკითხები გადაწყდება, უზრუნველყოფილი იქნება აფხაზური ენის, როგორც ქვეყნის ერთ-ერთი განუყოფელი რეგიონის მეორე სახელმწიფო ენის, სამართლებრივი უფლებების დაცვა და საქართველო არა მარტო აფხაზი მოსახლეობის, არამედ საერთაშორისო თანამეგობრობის თვალშიც უეჭველად წარმოჩნდებოდა ვითარცა სახელმწიფო, რომელიც სისხლხორცეულადაა დაინტერესებული თავის ლეგიტიმურ მოსახლეობასთან ნორმალური ურთიერთობის აღდგენით და აფხაზური ენის, კულტურისა და იდენტობის დაცვა-განვითარებით.

**Теймураз Гванцеладзе**

**Государственные языки в Грузии: абхазский язык - проблемы и перспективы**

Резюме

Согласно статье 8 конституции Грузии "Государственным языком Грузии является грузинский, а в Автономной Республике Абхазии - и абхазский". С одного взгляда, юридический статус абхазского языка упорядочен и по т.н. конституции абхазии, принятой 26 ноября 1994 г. оккупационным режимом края, согласно которой государственным языком края считается абхазский, но одновременно официальным языком объявлен и русский язык (статья 6). Фактически же документ, принятый оккупационным режимом, узаконил неравное положение абхазского и русского языков в пользу последнего, так как:

1. Абхазским языком не владеет не только большинство неабхазского населения края, но и большая часть этнических абхазов, особенно молодежь;
2. Функционирование унаследованной от советской образовательной системы т.н. абхазской школы, в которой детям не дается возможность изучать родной язык после начальной ступени, создает угрозу денационализации абхазских детей и исчезновения абхазского языка;
3. Абхазский язык не может конкурировать с русским языком, который считается престижным и более развитым;
4. Как население, так и режим не рассматривают абхазский язык в качестве средства повседневных сношений, официальной мононациональной или же межнациональной коммуникации, языком культуры и науки...

Имеются проблемы и с функционированием абхазского языка и на остальной территории Грузии:

1. На абхазском языке не переводятся и не публикуются нормативные юридические документы, что лишает абхазоязычных граждан страны знать свои права и обязанности, следить за юридическими новшествами;
2. Средства массовой информации общегосударственного масштаба не могут распространять по-абхазски информации о политических, экономических, религиозных, культурных и спортивных событиях;
3. Ни в одном университете, функционирующем за пределами Абхазии, не готовятся грузиноязычные специалисты, владеющие

абхазским языком: языковеды, литераторы, переводчики, этнологи, историки, политологи, конфликтологи, учителя абхазского языка и литературы и т.д. Исключение составляет Сухумский государственный университет, функционирующий в Тбилиси, где с 2008 г. работает Институт абхазского языка и культуры, а с 2009 г. существует бакалаврская программа по абхазской филологии;

4. Официально не решен вопрос о внедрении факультативного обучения абхазскому языку в грузиноязычных школах страны;

5. Не составлены учебники абхазского языка для грузиноязычных школ и т.д.

Думается, что решение на государственном уровне этих проблем обеспечит реальную защиту конституционных прав второго государственного языка Грузии - абхазского.